

РОЛЬ РЕФЛЕКСІЇ У НАВЧАННІ ПЕРЕКЛАДУ

THE ROLE OF REFLECTION IN TRANSLATION TRAINING

Стаття присвячена дослідженню ролі рефлексії у навчанні перекладу. Автори досліджують, у чому полягає значення рефлексії для теорії перекладу і практики навчання перекладу.

Мета дослідження полягає в уточненні сутності рефлексії перекладу та визначенні теоретичних і методичних засад формування рефлексії майбутніх перекладачів.

Рефлексивна теорія перекладу передбачає активну позицію особистості перекладача. У її основі лежить уявлення про переклад як герменевтичну діяльність, тобто діяльність з інтерпретації вихідного тексту. Встановлено, що рефлексивні вміння належать до категорії надпредметних, проте саме вони забезпечують адекватну інтерпретацію вихідного тексту і породження цілісного образу тексту перекладу. Для перекладача ключовими є «розпредмечування» читання, синтез і ретроспективний аналіз. Сформованість цих умінь є основою професійної компетенції перекладача, який внаслідок навчання стає не тільки професіоналом, а й ерудованою особистістю, котра має ґрунтовну екзистенційну та гуманітарну підготовку.

Інтерпретація тексту перекладу визначається як рефлексивна дія, що має трирівневу структуру, формує у свідомості перекладача цілісний образ інофонного тексту і сприяє створенню такого тексту на виході, який відповідає очікуванням реципієнта як представника інофонного лінгвосоціуму. Зазначене вимагає розвитку рефлексивної позиції перекладача та низки спеціальних рефлексивних умінь, формування яких досягається внаслідок спеціально організованої навчально-пізнавальної діяльності майбутніх перекладачів у фаховій підготовці.

Автори дійшли висновку, що рефлексія – це складний, багатоплановий процес, що поєднує в собі декілька видів діяльності. Вихід у рефлексивну позицію – це творчий процес переосмислення ситуації, пошук і прийняття адекватного перекладацького рішення. Формування рефлексивної позиції майбутнього перекладача сприяє переведенню процесу стихійної рефлексії в організований мисленнєвий акт, спрямований на вирішення перекладацьких завдань, здійснення комунікативного посередництва.

Ключові слова: рефлексія, рефлексивні вміння, переклад, інтерпретація, «герменевтичний круг», рефлексивна затримка.

The article is devoted to the study of the role of reflection in translation training. The authors investigate the importance of reflection for translation theory and practice of translation training.

The purpose of the study is to clarify the essence of translation reflection and to determine the theoretical and methodological foundations of reflection formation of future translators.

Reflective translation theory involves the active position of the translator's personality. It is based on the concept of translation as hermeneutical activity, that is, the activity of interpreting the source text. Reflexive skills have been found to belong to the category of extrasubject, but they provide an adequate interpretation of the source text and produce a coherent image of the translation text. Reading, synthesis, and retrospective analysis are very important for the translator. The development of these skills is the basis of the professional competence of the translator, who as a result of training becomes not only a professional, but also an erudite personality who has a thorough existential and humanitarian training. Interpretation of the translation text is defined as a reflexive action having a three-level structure, forms in the mind of the translator a holistic image of the non-phonetic text and promotes the creation of such text at the output that meets the expectations of the recipient as a representative of the non-phonetic linguosocium. This requires the development of the reflexive position of the translator and a number of special reflexive skills, the formation of which is achieved as a result of specially organized educational and cognitive activity of future translators in professional training. The authors concluded that reflection is a complex, multi-faceted process that combines several activities. Getting into a reflective position is a creative process of rethinking the situation, finding and making an adequate translation decision. Formation of the reflexive position of the future translator facilitates the transformation of the process of spontaneous reflection into an organized mental act aimed at solving translation tasks, the implementation of communicative mediation.

Key words: reflection, reflexive skills, translation, interpretation, "hermeneutic circle", reflexive delay.

УДК 372.881.111.22
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-2.9>

Підлужна І.А.,

старший викладач кафедри філології,
перекладу та стратегічних комунікацій
Національної академії

Національної гвардії України

Мокрій Я.О.,

старший викладач кафедри філології,
перекладу та стратегічних комунікацій
Національної академії

Національної гвардії України

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Концепція модернізації сучасної української освіти передбачає підготовку кваліфікованих, компетентних фахівців на рівні світових стандартів, соціально і професійно мобільних, конкурентоспроможних на вітчизняному, європейському і світовому ринках праці.

Сьогодні важливою умовою і поштовхом до розвитку сучасного суспільства є поєднання науки з елементами творчості. Вища школа повинна готувати не просто високоосвічених спеціалістів, а працівників нестандартного творчого мислення, здатних до педагогічної рефлексії.

У процесі формування у студентів професійно важливих якостей перекладача рефлексія може застосовуватися як потужний педагогічний засіб.

Одним із показників сформованості навчальної діяльності суб'єктів навчання є високий рівень її свідомої регуляції. Аби успішно навчатися у вищій школі, необхідно вміти самостійно організувати свою навчальну діяльність і, отже, не тільки практично володіти навчальними діями, але й рефлексивно, усвідомлюючи сутність і підґрунтя виконуваних дій, оцінювати їх відповідність цілям та умовам діяльності та визначати на цій основі найбільш ефективні способи засвоєння знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Роль рефлексії у навчанні перекладу та концептуальні підходи до навчання майбутніх перекладачів порушувалися в дослідженнях багатьох науковців, зокрема в роботах А.Гудманяна, Є. Бесєдіної, В. Комісарова, О. Ковтун, В. Карабана, І. Голуб, Л. Латишева, J. Hunt, J. Bransford, J. Vermeer, T. Musgrave, D. Robinson, M. Snell-Hornby, E. Steiner, Z. Harris. Перекладацька компетентність була предметом спеціального вивчення у психолого-педагогічних дослідженнях І. Зимньої, В. Комісарова, О. Леонтєва, Р. Міньяр-Белоручева, Ю. Найди, Є. Пассова, Л. Щерби. Проблеми розвитку професійної компетентності перекладача розглядалися в роботах М. Цвілінга, І. Алексєєвої, Н. Білоус, В. Комісарова, Р. Міньяр-Белоручева, І. Халєєвої, Л. Латишева та ін.

Незважаючи на значний інтерес науковців до формування професійних якостей майбутніх перекладачів, практично поза увагою дослідників залишилися питання підготовки майбутніх перекладачів до здійснення майбутньої професійної діяльності з позицій рефлексивного підходу.

Зазначене зумовлює актуальність статті та визначає **мету нашого дослідження**:

1) уточнити сутність рефлексії перекладу;

2) визначити теоретичні та методичні засади формування рефлексії майбутніх перекладачів.

Виклад основного матеріалу. У педагогіці рефлексія розуміється насамперед як усвідомлення учнями результатів власної діяльності на занятті. Психологічні механізми рефлексії дозволяють організувати процес зміни своєї діяльності за рахунок його переосмислення шляхом рефлексивних дій, вибору напрямку самокерованого розвитку.

Рефлексія та саморегуляція – ті характеристики особистості, які постають потужним спонукальним механізмом у перекладацькій діяльності, в т. ч. й креативної, коли здійснюється художній переклад. За допомогою рефлексії та на основі саморегуляції людина осмислює, оцінює свої потенційні можливості, коригує свої дії та самовдосконалюється, самоактуалізується як особистість, тобто розвиває свої риси, властивості індивіда, в т. ч. і креативні, що свідчить про сформованість у студентів творчої компетенції.

В основу системної рефлексії покладені психологічні механізми. Послідовність формування рефлексивних умінь має такий вигляд: аналіз і оцінка → взаємоаналіз і взаємооцінка → самоаналіз і самооцінка. Рефлексуючи, людина займає щодо себе позицію дослідника, який вступає у внутрішній діалог із собою із приводу самого себе як особистості, партнера по спілкуванню чи суб'єкта будь-якої діяльності.

Дедалі більше сучасних дослідників (Л. Алексєєва, Г. Богін, С. Власенко, Н. Галєєва, С. Королькова, Ю. Сорокін та ін.) указують на зв'язок

перекладу не стільки з мовною компетентністю перекладача, скільки з його розумовою діяльністю та передбачають активну позицію особистості.

Рефлексивні теорії перекладу розглядають переклад як герменевтичну діяльність, тобто діяльність з інтерпретації вихідного тексту (Ф. Шлейєрмахер). Науковці обґрунтовують можливість застосування для аналізу перекладацької діяльності поняття «герменевтичне коло», що характеризує такий розумовий процес, за якого «ціле розуміється на основі окремого, а окреме може бути усвідомлене лише виходячи з цілого, тобто ціле (текст), можна осмислити, тільки відштовхуючись від часткового (слів, смислових єдностей), а окреме – відштовхуючись від цілого» [7].

Інтерпретація тексту з позиції перекладознавства трактується як специфічна діяльність перекладача, що лінійно розгортається у просторі та часі.

При перекладі перекладач проходить декілька рівнів:

1) семантизуюче розуміння – осмислення вихідного тексту в напрямку від слова до речення;

2) когнітивне розуміння – осмислення вихідного тексту у напрямку від речення до надфразової єдності;

3) смислове («розпредмечувальне») розуміння – відновлення створеного мисленням автора змісту і сенсу тексту, а також перетворення одного розуміння в інше через те, що соціокультурні умови діяльності та світосприйняття автора і перекладача різні. Критерієм збігу або, навпаки, розходження в обох контекстах є міра співвідношення умов із дійсності та з тексту перекладу. Якщо перевага надається першим, то йдеться про контекст автора, якщо на перший план виступає інформація з літературного джерела – про контекст перекладача. Таким чином, маємо справу з подвійними конфігураціями: оригіналу з перекладом і сприйняттям перекладеного першотвору. У першому випадку цей зв'язок розглядаємо з позиції перекладацьких зрушень, у другому – з погляду певної форми сприйняття, рецепції. Від перекладача вимагається бути гнучким та активним у перекладацькій діяльності, адже розуміння вихідного тексту перекладачем має відбуватися «на умовах» автора тексту, тоді як відтворення зрозумілого має відбуватися «на умовах» одержувача (представника іншого лінгвосоціуму), що є насамперед результатом рефлексивного досвіду індивідуальної свідомості.

Під час перекладу є можливість виникнення «рефлексивної затримки» (В. Литвинов) – специфічного стану інтелекту, який виникає внаслідок мовного, етнічного або культурного бар'єру і вимагає рефлексивних дій. «Рефлексивна затримка» може виникати на різних рівнях:

1) на вербально-семантичному рівні вона зумовлюється появою в тексті незнайомого перекладачеві слова;

2) на концептуальному рівні – виникненням ситуації, коли кожне окреме слово зрозуміле, а загального розуміння речення не відбувається;

3) на смисловому рівні – блокуванням інтерпретації внаслідок відсутності необхідних екстралінгвістичних знань (культурно зумовлених або з певної предметної сфери) [5].

Подолання «рефлексивної затримки» вимагає від перекладача рефлексивної дії, яка забезпечується наявністю в нього здатності до інтерпретації. У разі її несформованості виникає необхідність розвитку низки спеціальних рефлексивних умінь.

Слід зазначити, що рефлексивні вміння належать до категорії надпредметних і забезпечують здатність кваліфікованого працівника будь-якої спеціальності знаходити оптимальне рішення проблеми, що виникає, у сфері його професійної діяльності через інтеграцію свого попереднього практичного досвіду, теоретичних і професійно орієнтованих знань і загальної екзистенційної компетенції.

Формування рефлексивних умінь включає три етапи:

- 1) мотиваційно-цільовий;
- 2) змістовно-процесуальний;
- 3) контрольний етап.

Під час першого етапу формуються позитивні емоції.

Під час змістовно-процесуального етапу даються знання та формуються вміння.

Під час контрольного етапу відбувається контроль знань і навичок студентів. При контролі аналізуються:

– рівень сформованості знань: запам'ятовування та відтворення вивченого матеріалу від конкретних фактів до цілісних теорій (чи знає студент терміни, що вживаються; конкретні факти; методи і процедури; основні поняття; правила і принципи; чи розуміє факти, правила);

– розуміння: його показником може бути перетворення (трансляція) матеріалу з однієї форми вираження в іншу (наприклад зі словесної в математичну), інтерпретація матеріалу (пояснення, коротке викладення) або ж прогнозування подальшого ходу явищ, подій (прогнозування наслідків, результатів);

– застосування: вміння використовувати вивчений матеріал у конкретних умовах і нових ситуаціях, сюди належать: застосування правил, методів, понять, законів, принципів, теорій;

– аналіз: вміння розбивати матеріал на складники, так, щоб ясно виступила структура. Сюди належать виділення частин цілого, виявлення взаємозв'язків між ними, усвідомлення принципів організації цілого (чи бачить студент приховані припущення, чи помічає помилки і недоліки в логіці роздуму, різницю між фактами і наслідками, чи оцінює значення даних);

– синтез: вміння комбінувати елементи, щоб отримати нове ціле. Таким новим продуктом може

бути: повідомлення (виступ, доповідь), план дій чи сукупність узагальнених зв'язків (схеми). Відповідні навчальні результати передбачають діяльність творчого характеру з акцентом на створення нових схем і структур (написання творчої роботи, пропонування плану проведення експерименту, використання знань у різних галузях, щоб скласти план вирішення певної проблеми);

– оцінка: вміння оцінювати значення того чи іншого матеріалу (твердження, художнього твору, дослідницьких даних) для конкретної цілі (оцінювання логіки побудови матеріалу у формі письмового тексту, оцінювання відповідних висновків наявними даними, оцінювання значимості тих чи інших продуктів діяльності). Оцінювальні судження повинні ґрунтуватися на чітких критеріях (які визначають самі студенти чи задає викладач).

Дослідники виділяють такі рівні сформованості рефлексивних умінь особи:

– *номінативний* (інтерпретація поведінки замінюється описом, переказом, номінацією дій і вразень);

– *«фатальний»* («екстернальна» інтерпретація);

– *спотворений* (спотворене сприйняття та інтерпретація суб'єктом власних вчинків і поведінки інших людей, заперечення можливості іншої інтерпретації);

– *«зациклений»* (інтерпретація одноманітна по типах і темах рефлексії, підвищений рівень міжособової рефлексії);

– *пасивно-адекватний* (власна психологічна інтерпретація, її адекватність, що не приводить до формування адекватного вчинку, знання власних слабких сторін не спонукає до їх подолання);

– *конструктивний* (гармонійне поєднання рефлексії, направленої на себе та інших, що породжує творчу самореалізацію особи).

Конструктивний як вищий рівень розвитку умінь рефлексії трактується як оптимальний результат розвитку особово-професійних якостей людини. Конструктивний рівень розвитку рефлексивних умінь є показником сформованої культури рефлексії особи, що характеризується готовністю і здатністю людини вирішувати різні ситуації, набуваючи нових сенсів і цінностей, адаптуючись у різних комунікативних структурах. Наявність культури рефлексії передбачає творчість учасників навчального процесу, що виявляється у вирішенні нестандартних практичних завдань, які мають невизначені умови і зміст. Культура рефлексії визначає мотивацію особи до самопізнання і визначає її творчий розвиток.

Рефлексивні вміння розвиваються особливо ефективно за наявності таких умов: установки студента на творче виконання завдань, а не на відтворення готових знань; впровадження в навчальну практику комунікативних завдань, які стимулюють

вживання в діалозі мовних засобів, що дозволяють продемонструвати активне слухання; володіння техніками формулювання питань; наявності пізнавальних потреб, мотивів, професійних інтересів у студента; забезпечення самоконтролю, що успішно здійснюється за наявності адекватної самооцінки суб'єкта навчання і його критичного ставлення до себе.

Технологія поетапного розвитку рефлексії припускає проведення семінарських і практичних занять; наявність характеристик, що дають підставу ідентифікувати цей процес як технологію: педагогічні дії та операції будуються у чіткій відповідності до цільових установок, що мають форму очікуваного результату; на кожному етапі заняття формуються конкретні завдання з урахуванням ускладнення діяльності студентів: від відтворення знань до їхнього творчого застосування. Технологія є замкнутим циклом, де етапи кожного заняття повторюються і не можуть бути замінені. На кожному етапі технології передбачений зворотний зв'язок, який здійснюється у формі поточної оцінки за типом «засвоїв – не засвоїв», підсумкової оцінки в балах і самооцінки студентів. У технології наявні діагностичні процедури, які містять критерії, показники й інструментарій вимірювання результатів діяльності.

Рефлексія – це усвідомлення результатів власної діяльності на занятті. Вказаний етап можна провести за такою схемою: викладач пропонує студентам порівняти заплановані завдання уроку з одержаними результатами, встановити зв'язок між тим, що вже відомо для виготовлення об'єкту проектування, і тим, що необхідно ще зробити, чи яких набути знань та умінь, щоб реалізувати проект.

З метою формування професійної компетенції перекладача у зміст навчального матеріалу можна включити вправи, що розширюють обсяг вербальної оперативної пам'яті, формують навик перемикання з однієї мови на іншу, здатність до концентрації та переключення уваги, розвивають мовну інтуїцію і розумові операції – аналіз, синтез, узагальнення.

Для активізації особистісної, інтелектуальної та комунікативної рефлексії, формування та розвитку писемного мовлення, розвитку уяви та навиків перекладу використовуються методи: «Одні питання», «Міні-твір», «Рефлексивна мішень», «Зашифруйте текст», «Дерево настрою», «Градусник», «Графік», метод незакінченого речення тощо.

Для формування вмінь саморефлексії діяльність майбутніх перекладачів повинна бути спрямована на формування умінь редагування тексту, наприклад: аналіз власного перекладу літературного тексту на відповідність нормам мови з використанням тлумачних словників, довідників, словників сталих словосполучень, словників сполучуваності слів української мови; порівняльний

аналіз власного перекладу і професійного перекладу того самого уривку літературного твору з позицій відображення сенсу, мовної та стилістичної відповідності; критичний аналіз професійних перекладів сучасних літературних творів; критичний аналіз професійних перекладів української літератури іноземною мовою. Аналіз якості власних перекладів призводить до усвідомлення суперечностей між власними перекладацькими можливостями і вимогами професійного рівня. Самоаналіз своїх якостей і можливостей у професійному плані служить інтенцією для саморозвитку та самовдосконалення. З метою активізації процесу саморефлексії студентам можуть бути запропоновані такі ситуації: 1) Ви здійснюєте синхронний переклад. Несподівано відбуваються збої в роботі навушників. Наведіть можливі варіанти Ваших дій. 2) Ви повинні перекласти дуже важливу фінансову інформацію, в перекладі Ви допускаєте помилку, яка спотворює справжній стан справ. Партнери виявляють роздратування один щодо одного. Ви раптом усвідомлюєте помилку. Наведіть можливі варіанти Ваших дій. 3) У процесі дискусії доповідач висловив дещо образливе на адресу співрозмовника. Наведіть можливі варіанти Ваших дій.

Велике значення для формування рефлексії перекладачів є процес самооцінювання студентами у процесі навчання. Серед найбільш ефективних – складання перекладацького портфоліо, накопичення власної бази перекладацьких відповідників, впровадження бально-рейтингової системи, складання індивідуальної програми професійного саморозвитку за підсумками перекладацької практики. Об'єктивна, різнобічна і багатовимірною системою оцінювання здійснює прямий вплив на внутрішні механізми саморегуляції та самооцінки майбутнього перекладача.

Висновки. Рефлексія – це складний, багатоплановий процес, що поєднує в собі декілька видів діяльності. Вихід у рефлексивну позицію – це творчий процес переосмислення ситуації, пошук і прийняття адекватного перекладацького рішення. Формування рефлексивної позиції майбутнього перекладача сприяє переведенню процесу стихійної рефлексії в організований мисленнєвий акт, спрямований на вирішення перекладацьких завдань, здійснення комунікативного посередництва.

Рефлексія – це джерело новацій і розвитку. Рефлексія – це не просто усвідомлення того, що є в людині, але і перебудова самої людини, її індивідуальної свідомості, особистості, здібностей до пізнання і діяльності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці методики формування рефлексивної позиції та рефлексивних умінь майбутніх перекладачів для здійснення науково-технічного перекладу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бургин М.С. Системная организация рефлексии. *Научный вестник Измаильского государственного педагогического университета*. 1999. Вып. 3. С. 220–224.
2. Гавриленко Н.Н. Понять, чтобы перевести: перевод в сфере профессиональной коммуникации : в 2 кн. Москва : Науч. техн. о-во им. акад. С.И. Вавилова. 2010. Кн. 2. 206 с.
3. Карпов А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности. Москва : Институт психологии РАН. 2004. 424 с.
4. Ладенко И.С. Модели рефлексии. Новосибирск : Институт философии и права СО РАН. 1992. 80 с.
5. Литвинов В.П. Рефлексивная задержка как вход в пространство содержания. *Понимание и рефлексия: материалы I и II Тверских герменевтических конф.* : в 2 ч. Тверь : Изд-во Твер. ун-та. 1992. Ч. 2. С. 46–51.
6. Тур Р.І. Педагогічна рефлексія – основа формування творчого саморозвитку особистості. *Управління школою*. 2004. № 13. С. 17–23.
7. Schleiermacher F. Über die verschiedenen des Übersetzens. Des Differentes methodes du tradiere (Ed. bilingue). Paris, 1999.